

საგარეო ვაჭრობის სტატისტიკის ზომიერითი აქტუალური საკითხისათვის

ნაირა ვირსალაძე,
ანსუ-ს პროფესორი

რეზიუმე

საგარეო ვაჭრობა, როგორც საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების ძალზედ აქტიური და სწრაფად მზარდი სეგმენტი ყოველთვის იყო და დღემდე რჩება განსაკუთრებული ინტერესის სფეროდ, როგორც სახელმწიფო ორგანოების, ისე მეცნიერმკვლევარების მხრიდან. ეროვნული სტატისტიკა საგარეო ვაჭრობაში მიმდინარე მოვლენების დასახასიათებლად იყენებს საერთაშორისო სტანდარტებსა და მეთოდოლოგიაზე დაყრდნობილ მაჩვენებელთა სისტემას.

კვლევის შედეგებმა დაგვანახა რომ საქართველოს საგარეო ვაჭრობა ხასიათდება უარყოფითი საგარეო სავაჭრო ბალანსით, რაც ჩვენი ქვეყნისთვის უკვე კანონზომიერ მოვლენად იქცა. 2009 წლიდან საგარეო სავაჭრო ბრუნვაში ექსპორტი იმპორტის დაფარვის კოეფიციენტი მართალია ზრდის ტენდენციით ხასიათდება, რაც თავისი შინაარსით დადებით მოვლენად უნდა ჩაითვალოს, თუმცა, ამ მაჩვენებლების ციფრობრივი დონე ჯერ კიდევ საკმაოდ დაბალია (0,28). ამ მაჩვენებლის შინაარსიდან გამომდინარე საქართველოდან გაცილებით მეტი ვალუტა გაედინება, ვიდრე შემოედინება, რაც უარყოფითად აისახება ქვეყნის ეკონომიკაზე.

საგარეო ვაჭრობის გააქტიურების მიზნით ხელისუფლებამ უნდა იზრუნოს ქვეყანაში სამეწარმეო საქმიანობის გაუმჯობესებაზე, რაც უზრუნველყოფს იმპორტის ექსპორტით ჩანაცვლებას, ხელს შეუწყობს მოსახლეობის დასაქმებას და მათი საარსებო პირობების გაუმჯობესებას.

საკვანძო სიტყვები: საგარეო ვაჭრობა, ექსპორტი, იმპორტი, საგარეო სავაჭრო ბრუნვა, ექსპორტ-იმპორტის კოტა.

Actual Question of External Trade Statistics

Associated professor
Naira Virsaladze

Summary

External trade, as the most active and rapidly increasing segment of external economic relations always was and still remains as the most interest field for state authorities as well as scientific workers. In external trade national statistics there is applied showings system based on international standards and methodology for characterizing current events.

The result of the research showed that Georgia is characterized with negative external trade balance. Since 2009 in external trade turnover import coefficient covered by export is characterized with growth tendency which can be considered as the positive event, though numerical level of

showings is still quite low (0.28). According to showings much more currency is flew out of Georgia than it flows on and it's negatively affected on economics of the country.

In order to enhance external trade the government shall take care of improvement of industrial activity in the country which will ensure replacement of import by export, will promote employment of population and improvement of their living conditions.

К актуальному вопросу статистики внешней торговли

Наира Вирсаладзе
Доктор экономики,
ассоциированный профессор

Резюме

Внешняя торговля, как весьма активный и быстрорастущий сегмент внешнеэкономических отношений, всегда была и по сей день остаётся сферой особого интереса, как со стороны государственных органов, так и ученых исследователей. Национальная статистика для характеристики явлений, протекающих во внешней экономике, использует международные стандарты и систему показателей со ссылкой на методологию.

Результаты исследования показали, что Грузия характеризуется отрицательным внешнеторговым балансом. С 2009 года коэффициент покрытия экспорта импортом во внешнеторговом обороте характеризуется тенденцией роста, что по своему содержанию должно считаться положительным явлением. Хотя цифровой уровень данного показателя всё еще довольно низкий (0.28). Согласно этому показателю из Грузии вытекает заметно больше валюты, чем поступает, что отрицательно сказывается на экономике страны.

С целью активизации внешней торговли власть должна позаботиться об улучшении предпринимательской деятельности в стране, что обеспечит замещение импорта экспортом, будет способствовать занятости населения и улучшению жизненных условий.

ძირითადი ტექსტი:

თანამედროვე მსოფლიო მეურნეობა გლობალური ეკონომიკური ორგანიზმია, ეროვნული ეკონომიკების ერთობლიობაა, რომლებიც მჭიდრო ურთიერთკავშირსა და ურთიერთდამოკიდებულებაში იმყოფება და ექვემდებარება საბაზრო ეკონომიკის ობიექტურ კანონებს. საგარეო ეკონომიკურ საქმიანობას გააჩნია რთული და ისტორიულად განვითარებადი ხასიათი, რაც განპირობებულია იმ ფორმების მრავალსახეობით, რომლითაც ის ხორციელდება.

საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების ტრადიციულ და უფრო განვითარებულ ფორმას წარმოადგენს საგარეო ვაჭრობა. მსოფლიო მეურნეობის ინტერნაციონალიზაცია პრაქტიკულად ვაჭრობით დაიწყო. ის არა მხოლოდ მარტივი, ისტორიულად პირველი, არამედ ყველაზე დინამიურად განვითარებადი ფორმაა. საგარეო ვაჭრობის როლი იმდენად დიდია, რომ მას ხშირად აიგივებენ მთლიან საგარეო ეკონომიკურ საქმიანობასთან. ჯ. საკსის განმარტებით, „მსოფლიოს ნებისმიერი ქვეყნის ეკონომიკური წარმატება დამოკიდებულია საგარეო ვაჭრობაზე. ჯერ არც ერთ ქვეყანას არ შეუქმნია ჯანსაღი ეკონომიკა, მსოფლიო ეკონომიკური სისტემისაგან დამოუკიდებლად“.

საქართველო 1999 წლის 6 ოქტომბერიდან ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის (ვმო) წევრია. (კავკასიის სახელმწიფოთაგან საქართველო პირველი და ყოფილი კავშირის ქვეყნებიდან მეოთხე გახდა ვმო-ის სრულუფლებიანი 136 — ე წევრი, სადაც მან გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნის სტატუსი მიიღო). საგარეო ვაჭრობისადმი მზარდი ინტერესი განაპირობა საქართველოს ინტეგრაციამ მსოფლიო ეკონომიკურ სივრცეში და მრავალ ქვეყანასთან გაფორმებულმა ორმხრივმა შეთანხმებებმა. მსოფლიო ეკონომიკის აქტიური გლობალიზაციის პროცესებმა ეროვნული ეკონომიკის განვითარების უმთავრეს მოთხოვნად ინტეგრაციული პროცესების ადეკვატური და ოპერატიული გაშუქების საკითხი დააყენა, რადგან საგარეო ვაჭრობის შესახებ დროული და ხარისხიანი სტატისტიკური მონაცემების არსებობა აუცილებელი პირობაა წარმოების, მოხმარების, დასაქმების, შემოსავლებისა და ზოგადად კეთილდღეობის მრავალმხრივი ანალიზისათვის, როგორც ქვეყნის, ისე გლობალურ დონეზე.

მიმდინარე ეტაპზე საქართველო სულ უფრო აქტიურად ერთვება მსოფლიო ეკონომიკურ სივრცეში. ისეთ პატარა ქვეყანას, როგორც საქართველოა ეკონომიკური ინტეგრაცია შესაძლებლობას აძლევს, შეზღუდული რესურსების პირობებში ეროვნული ეკონომიკა ოპტიმალურად განავითაროს და ამავე დროს, მეტად იყოს დაზღვეული მსოფლიო ბაზრის გლობალური კონიუნქტურული რყევებით გამოწვეული ზარალისაგან.

ინტეგრაციული პროცესების გაღრმავების ფონზე თავად ეროვნული სტატისტიკაც საჭიროებს აქტიურ ჩართულობას მსოფლიო სტატისტიკურ სისტემაში

და მოითხოვს ოფიციალური სტატისტიკის მეტად განვითარებას და საერთაშორისო სტანდარტებთან მაქსიმალურ ჰარმონიზაციას.

ამა თუ იმ ქვეყნის საგარეო ეკონომიკური კავშირების რაოდენობრივი შესწავლა, მათი სტატისტიკური ანალიზი და პროგნოზირება ქვეყნის საგარეო ეკონომიკური და სავალუტო-საფინანსო პოლიტიკის შემუშავების აუცილებელი ინსტრუმენტია. სტატისტიკა ეროვნული მეურნეობის მდგომარეობისა და განვითარების საერთო სურათს ქმნის და რეგიონებში ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური პროცესების მიმდინარეობებს აშუქებს, რისთვისაც კვლევის სპეციალურ მეთოდებს იყენებს. საერთაშორისო ურთიერთობების, კერძოდ კი საგარეო ვაჭრობის სფეროში კვლევითი პროცესები მსოფლიო მეურნეობის ინტენსიური ინტეგრაციის შედეგად უფრო გლობალურ ხასიათს იძენს, რისთვისაც მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების ოპერირებას მოითხოვს, ამიტომ ინფორმაციის ძირითად წყაროს სტატისტიკა წარმოადგენს. ამისათვის გამოიყენება არსებული ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემები, რომლებიც ამა თუ იმ მოვლენისა და პროცესის სტატისტიკური გამოკვლევის შედეგად მიიღება.

საქართველოს აქტიური ჩართულობა საერთაშორისო ინტეგრაციულ პროცესებში, პერმანენტულად აყენებს ეროვნული სტანდარტების საერთაშორისო სტანდარტებთან ჰარმონიზაციის საკითხს. ამასთან ერთად, დღის წესრიგშია ობიექტური სტატისტიკური ინფორმაციის გონივრულად შემჭიდროვებულ ვადებში ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფა.

საქართველოს საგარეო ვაჭრობის სტატისტიკის წარმოება დაიწყო 1995 წლიდან. ამ პერიოდიდან მოგვეკოვება საბაჟო სამსახურების მიერ დეკლარირებული სტატისტიკური მონაცემები ექსპორტისა და იმპორტის შესახებ. ამჟამად, საგარეო ვაჭრობის სტატისტიკის მონაცემთა ფორმირება ხორციელდება გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის სტატისტიკის განყოფილების რეკომენდაციების გათვალისწინებით შემუშავებული მეთოდოლოგიის, „საქონლით საერთაშორისო ვაჭრობის სტატისტიკა, 2010 წ.“ შესაბამისად. საქონლის ექსპორტ-იმპორტის აღრიცხვისთვის გამოიყენება „საგარეო ეკონომიკური საქმიანობის ნომენკლატურა (სეს სნ)“ 2012, რომელიც აგებულია საქონლის აღწერისა და კოდირების ჰარმონიული სისტემის ბაზაზე.

საქართველოს საგარეო-სავაჭრო ურთიერთობების ანალიზი, რაც ბუნებრივია დამოკიდებულია ამ სფეროში სტატისტიკური აღრიცხვის სრულყოფაზე-დავინყოფადი მაჩვენებლებით. საანალიზოდ ავიღეთ 2000-2015 წლები. საანალიზო პერიოდში უკვე მკვეთრად გაუმჯობესდა როგორც საბაჟო აღრიცხვა, ისე მონაცემების ტექნიკური დამუშავება (იხ. №1 ცხრილი).

№1 ცხრილიდან ნათლად ჩანს 2000-2015 წლები-ს საქართველოს საგარეო ვაჭრობის ამსახველი მაჩვენებლების დინამიკა. საანალიზო პერიოდში ექსპორტ-

ისმოცულობამ 2007 წელს პირველად გადააჭარბა მილიარდ ამერიკულ დოლლარს 3. 8 -ჯერ გაიზარდა და 1 232 მლნ.აშშ დოლარი შეადგინა. ექსპორტის მკვეთრი ვარდნა აღინიშნა მხოლოდ 2009 წელს, რაც აიხსნება საქართველოში აგვისტოს ომის შემდგომი ინერციით დამსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის გავლენით ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკაზე. 2010-2013 წლებში იგი კვლავ აღმაშენებელი ტენდენციით ხასიათდება, ხოლო 2014-2015 წლებში ისმოცულობა კვლავ შემცირდა.

ცხრილი №1

საქართველოს საგარეო ვაჭრობის ზოგადი მაჩვენებლები (2000-2015 წლებში, მლნ.აშშ.დოლარი)

წლები	ექსპორტი	იმპორტი	სალდო	სავაჭრო ბრუნვა	ექსპორტის წილი ბრუნვაში (%)	იმპორტის წილი ბრუნვაში (%)	ექსპორტის დინამიკა (წლიური ცვლილება, %)
2000	323.9	709.5	-385.6	1033.4	31.3	68.7	45.7
2001	317.2	751.8	-434.6	1069.0	29.7	70.3	42.2
2002	345.7	794.6	-448.9	1140.3	30.3	69.7	43.5
2003	461.3	1139.0	-677.7	1600.3	28.8	71.2	40.5
2004	646.8	1844.4	-1197.6	2491.2	26.0	74.0	35.1
2005	865.5	2487.6	-1622.1	3353.1	25.8	79.7	34.8
2006	936.5	3674.7	-2738.2	4611.2	20.3	80.9	25.5
2007	1232.1	5212.1	-3980.0	6444.2	19.1	80.8	23.6
2008	1495.1	6301.5	-4806.3	7796.7	19.2	80.9	23.7
2009	1133.5	4500.2	-3366.7	5633.7	20.1	79.9	25.2
2010	1677.5	5257.1	-3579.7	6934.6	24.2	75.8	31.9
2011	2189.0	7038.0	-4848.6	9246.9	23.7	76.3	31.0
2012	2376.0	8037.0	-5661.0	10413.0	22.8	77.2	29.6
2013	2910.0	8012.0	-5102.0	10921.0	26.6	73.4	36.3
2014	2861.0	8596.0	-5735.0	11457.0	24.5	75.5	33.2
2015	2 205.0	7 730.0	-5 525	9 935	22.2	77.8	28.5

წყარო: სტატისტიკის ეროვნული სამსახური.

საანგარიშო პერიოდში ექსპორტის მსგავსად, ა სევებზარდი ტენდენცია დაფიქსირდა იმპორტშიც. 2015 წელს, 2000 წელთან შედარებით იმპორტის მოცულობა 10. 8-ჯერ გაიზარდა და 7, 7 მლრდ. აშშ დოლარი შეადგინა. საქართველო-რუსეთის 2008 წლის აგვისტოს ომისა და 2009 წლის მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის გავლენა უფრო მეტად აისახა იმპორტზე, რის შედეგადაც იმპორტის მოცულობამ 2008 წლის იმპორტის მხოლოდ 2011 წელს გადააჭარბა. 2015 წელს 2014 წელთან შედარებით იმპორტის მაჩვენებელი 866 მლნ. აშშ დოლარით შემცირდა. საგარეო სავაჭრო ბრუნვა 2000-2015 წლებში გაიზარდა 9 935 მლნ. აშშ დოლარამდე, აბსოლუტურ მასშტაბში შეადგინა

8902 მლნ. აშშ დოლარი, (ანუ გაიზარდა 9, 6—ჯერ.) . რაც შეეხება საგარეო ვაჭრობის სალდოს, საანალიზო პერიოდში, იგი მუდმივად უარყოფითია.

საგარეო სავაჭრო ბრუნვაში ექსპორტი იმპორტის დაფარვის კოეფიციენტი 2009 წლიდან ზრდის-

ტენდენციით ხასიათდება, რაც თავისი შინაარსით დადებით მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს. თუმცა, ამ მაჩვენებლების ციფრობრივი დონე ჯერ კიდევ საკმაოდ დაბალია (0,28). როდესაც სტატისტიკის მაჩვენებელი 1-ზე მეტია, გვაქვს კარგის სავაჭრო ბირობები, მაშინ ამონაგები მთლიანად ფარავს სავაჭრო საქონლის იმპორტზე ქვეყნის ხარჯებს და არეზერვებს უცხოური ვალუტის ნაწილს. ჩვენთან კი ბირჟითაა, გაცხილებით მეტი უცხოური ვალუტა გაედინება ქვეყნიდან, ვიდრე შემოედინება.

ცხრილი №2 საგარეო ვაჭრობის საქონელბრუნვის სიდიდე-საქართველოში ერთ სულ მოსახლეზე (2000-2015 წლებში)

წელი	ს ა გ ა რ ე - ო ს ა ვ აჭ რ - ო ბ რ უ ნ ვ ა (მლნ. აშშ)	მოსახლეო- ბ ა (მლნ. კაცი)	ერთ სულ - მ ო ს ა ხ - ლ ე ზ ე ს ა - გ ა რ ე ო - ვ აჭ - ს ა ქ ო ნ ე ლ - ბ რ უ ნ ვ ის - ს ი დ ი დ ე (აშშ დო- ლარი)	ე რ თ - ს უ ლ მ ო - ს ა ხ ლ ე - ზ ე ე ქ ს - პ ო რ ტ ის - რ ო ბ ის - ს ი დ ი დ ე (აშშ დო- ლარი)	ერთ სულ მოსახ- ლეზე იმპორტის- სიდიდე (აშშ დო- ლარი)
2000	1033.4	4.4	234.9	73.6	161.3
2001	1069.0	4.4	242.9	72.1	170.8
2002	1140.3	4.4	260.8	79.1	181.8
2003	1600.3	4.3	368.5	106.2	262.3
2004	2491.2	4.3	577.3	149.9	427.4
2005	3353.1	4.3	775.9	200.3	575.6
2006	4611.2	4.4	1 047.7	212.8	834.9
2007	6444.2	4.4	1 466.4	280.4	1,186.0
2008	7796.7	4.4	1 779.2	341.2	1,438.0
2009	5633.7	4.4	1 284.6	258.5	1,026.2
2010	6934.6	4.4	1 576.0	381.2	1,194.8
2011	9246.9	4.5	2 069.0	489.8	1,579.2
2012	10413.0	4.5	2 314	528	1786
2013	10921.0	4.5	2 427	646	1780
2014	11457.0	4.5	2 546	636	1910
2015	9 935	3.7	2 685	596	2089

წყარო: ცხრილი შედგენილია ავტორის მიერ სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემებზე დაყრდნობით

საგარეო ვაჭრობის დასახასიათებლად მნიშვნელოვანი ექსპორტ-იმპორტის და საგარეო ვაჭრობის საქონელბრუნვის სიდიდე ერთ სულ მოსახლეზე. სუკანასკნელის საანალიზო პერიოდში 234.9 აშშ დოლარიდან გაიზარდა 2685 აშშ დოლარამდე. ექსპორტის მოცულობა ერთ სულ მოსახლეზე შეადგინა - 596, ხოლო იმპორტის მოცულობა - 2089 აშშ დოლარი. ექსპორტი იმპორტის გადაფარვის ხარისხი ერთ სულ მოსახლეზე შეადგენს მხოლოდ 28.5%, რაც ასევე მნიშვნელოვნად დაბალია (იხ. ცხრილი №2).

ქვეყნის საგარეო ვაჭრობის დასახასიათებლად ასევე გამოთვლილია ექსპორტ-იმპორტის ექვოტას. იგი ახასიათებს ექსპორტს და იმპორტის წილს მშპ-ში. 2000 წელს ექსპორტის ექვოტა შეადგენდა მხოლოდ 10, 6 %, 2015 წლისათვის იგი 15,8 % მდგა გაიზარდა, რაც კვლავ დაბალია. 2015 წლისათვის იმპორტის ექვოტა 55.3% შეადგინა, ე. ი. ქვეყანაში წარმოებული მშპ-ის ღირებულების ნახევარზე მეტი იხარჯება იმპორტირე-

ბულ საქონელზე, რაც ასევე არასახარბილო მაჩვენებელია(იხ. ცხრილი №3).

ნველყოფსიმპორტისექსპორტითჩანაცვლებას,ხელს შეუწყობსმოსახლეობისდასაქმებას და მათისაარსებობისგაუმჯობესებას.

ცხრილი №3
ექსპორტის, იმპორტის და სავაჭრობრუნვისქვე-
ტასაქართველოში 2000-2015წლებში (%)

წლები	მშპ (მლნ. აშშ დოლარი)	ექსპორტი		იმპორტი		სავაჭრობრუნვა (მლნ. აშშ დოლარი)	
		მ ლ ნ . აშშ დოლარი	ქვეტა (%)	მ ლ ნ . აშშ დოლარი	ქვეტა (%)	მ ლ ნ . აშშ დოლარი	ქვეტა (%)
2000	3 059.1	323.9	10.6	709.5	23.2	1033.4	33.7
2001	3 221.0	317.2	9.8	751.8	23.3	1069.0	33.1
2002	3 397.8	345.7	10.2	794.6	23.4	1140.3	33.6
2003	3 990.8	461.3	11.6	1 139.0	28.5	1600.3	40.1
2004	5 124.7	646.8	12.6	1 844.4	36.0	2491.2	48.6
2005	6 411.0	865.5	13.5	2 487.6	38.8	3353.1	52.3
2006	7 761.7	936.5	12.1	3 674.7	47.3	4611.2	59.4
2007	10 171.9	1232.1	12.1	5 212.1	51.2	6444.2	63.6
2008	12 800.5	1495.1	11.7	6 301.5	49.2	7796.7	60.9
2009	10 767.1	1133.5	10.5	4 500.2	41.8	5633.7	52.3
2010	11 636.5	1677.5	14.4	5 257.1	45.2	6934.6	59.6
2011	14 438.5	2189.0	15.2	7 038.0	49.1	9246.9	64.3
2012	15 846.8	2376.0	15.0	8 037.0	50.7	10413.0	65.7
2013	16 139.9	2910.0	18.0	8 012.0	49.6	10921.0	67.6
2014	16 507.8	2861.0	17.3	8 593.0	52.1	11457.0	69.4
2015	13959.9	2205.0	15.8	7730.0	55.3	9935.0	71.2

წყარო: ცხრილი შედგენილია ავტორის მიერ-სტატისტიკურ ინფორმაციაზე დაყრდნობით.

ამრიგად, სავაჭროვა, როგორცსავაჭროეკონომიკურიურთიერთობებისძალზედაქტიური-და სწრაფადმზარდისეგმენტიყოველთვისიყო და დღემდე რჩება განსაკუთრებული ინტერესის სფეროდ, როგორც სახელმწიფო ორგანოების, ისე მეცნიერ მკვლევარების მხრიდან. ეროვნული სტატისტიკა სავაჭრო ვაჭრობაშიმიმდინარე მოვლენებისდასახასიათებლადიყენებსსაერთაშორისოსტანდარტებსა და მეთოდოლოგიაზედაყრდნობილმაჩვენებელთა სისტემას.

კვლევისშედეგებმადაგვანახარომაქართველოსავაჭროვახასიათებდაუარყოფითისავაჭროსავაჭრობალანსით, რაცჩვენიქვეყნისთვისუკვეკანონზომიერმოვლენადიქცა. 2009 წლიდანსავაჭროსავაჭრობრუნვაშიექსპორტითიმპორტისდაფარვისკოეფიციენტიმართალიაზრდისტენდენციითხასიათდება, რაცთავისიშინაარსითდადებითმოვლენადუნდაჩაითვალოს, თუმცა, ამ მაჩვენებლისციფრობრივი დონე ჯერკიდევსაკმაოდდაბალია (0,28). ამმაჩვენებლისშინაარსიდანგამომდინარესაქართველოდანგაცილებითმეტივალუთაგაედინება, ვიდრეშემოედინება, რაცუარყოფითადაისახებაქვეყნისეკონომიკაზე.

სავაჭრო ვაჭრობის გააქტიურების მიზნით ხელისუფლებამ უნდა იზრუნოს ქვეყანაში სამეწარმეო საქმიანობის გაუმჯობესებაზე, რაც უზრუნ-

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბეშენაძე ზ. საერთაშორისოეკონომიკა,ნაწ. ჯირველი, აწსუ, 2016
2. ვირსალაძე ნ. ბაკურაძე ა., სტატისტიკა ეკონომიკასა და ბიზნესში, ნაწ. მეორე, 2008.
3. მარშავა ქ. საერთაშორისოეკონომიკურიურთიერთობათა სტატისტიკა, 2010.
4. მესხიაი. საერთაშორისო ვაჭრობა, თბ. 2012.